

EN FATTIG MUNK IFRÅN HEINZENDORF

Några rader om genetikens mest frånstötande avarter på 1920- och 30-talen och ytterligare några om denna vetenskaps store pionjär

av

Mats Parner

☐☐☐ *”De stora raserna är inte bara mycket olika varandra; de har också ett värde som är helt olika. Tveklöst kan vi slå fast att den svarta rasen står lägre än den vita / ... /. Korsningar mellan en högre och en lägre ras ger naturligtvis en avkomma, som är sämre än den bästa av de två föräldraraserna. Det torde idag vara allmänt erkänt att dylika korsningar från den vita rasens synpunkt är ogynnsamma och att en utsträckt rasblandning därför vore olycklig.”*

Uttalanden som det just citerade är numera åtalbara i Sverige – ”hets mot folkgrupp” – och de förekommer bara i våra mest obskyra högerextremistiska kretsar.

Men den återgivna harangen formulerades av ingen mindre än Nils v Hofsten (1881-1967) och publicerades 1929 i den renommerade och högt skattade **Husmoderns Läkarbok**. Författaren blev med tilltagande ålder och visdom känd som en av de mer helgjutna stötspelarna i landet: professor i bl a zoologi, histologi och jämförande anatomi, prorektor och sedermera rektor vid universitetet i Uppsala, ledamot av Befolkningsskissionsen och av det vetenskapliga rådet i Medicinalstyrelsen, ordförande i Lärdomshistoriska samfundet o s v, o s v.

Politiskt bekände sig Hofsten till liberalismen. Om någon beskyllt honom för rasism, så skulle han bara ha skakat på huvudet; den termen började användas först i slutet av 1930-talet. Nej, v Hofsten uttalade sig i sin egenskap av *vetenskapsman* och menade sig stå på rasbiologins fasta grund. Vid sidan av allting annat var han framgångsrik också inom genetik och författare till standardverket **Ärftlighetslära**, som generationer av studenter (även i det arma Lund) tvingats plöja igenom. De ”mendelska arvs lagarna” – varom mera nedan – kände Nils v H ungefär lika bra som han kände sina bägge hustrur; i Uppsala var han den förste som undervisade om dessa lagar, och hans framställningskonst lovordades av studenterna.

Under krigsåren tog v Hofsten bestämt avstånd från nazistiska och antisemitiska strömningar i universitetsvärlden men höll samtidigt fast vid sina av rasbiologin och rashygien inspirerade uppfattningar. T ex lät han meddela att...

... ”det ligger något motbjudande i att sinnesslöa människor får sätta barn till världen.”

Till saken hör att åsikter av den här typen var allmångods i Sverige under flera decennier. Man kan rentav påstå att rasismen var en ideologi, som besjälade mycket stora delar av den svenska byråkratin och ämbetsmannavärlden – statstjänstemän, höga militärer, lärare på gymnasie- och universitetsnivå, jurister, diplomater o s v – ända från slutet av första världskriget och en bit in på 50-talet. Nils v H var alltså helt representativ.

En mer central roll i dåtidens biologiska rassammanhang hade emellertid ett oblikt öde tilldelat skåningen Herman Nilsson-Ehle (1879-1949). Han var chef för ”Svenska utsädesföreningen” i Svalöv, vår förste professor i genetik (vid Lunds universitet) och under

en följd av år Sveriges högst ansedde vetenskapsman tack vare sina banbrytande insatser inom växtförädlingen. Hans internationella ryktbarhet var i det närmaste gränslös. Som forskare lyckades han odla fram en rad nya spannmålssorter, och hans kartläggning av havrens och vetets arvsmönster beundrades av kolleger över hela världen.

Problemet var att Herman N-E inte förblev vid sin trygga växtförädlingsläst. I stället greps han av tidstypiska visioner och slog sig först på djurförädling – vilket möjligen var okay – för att i nästa rond ta sig an ”människans rasförädling”. Till den ändan blickade han söderut och lät sig 1939 väljas till ordförande i ”Riksföreningen Sverige/Tyskland”, som hade klara sympatier för nationalsocialismen. Tidigare hyllad för de nyskapande förädlingsinsatserna slutade den gamle professorn sitt liv som en isolerad och allmänt utskämd figur längst ute i högermarginalen. Tre dygn före det glada 50-talets ankomst gick han ur tiden ... med rätta berömd som forskare och fördömd som nazistisk medlöpare.

Både Hofsten och Nilsson-Ehle var styrelsemedlemmar i Statens institut för rasbiologi (SIFR), som grundats 1921 efter ett riksdagsbeslut och låg i Uppsala. Högste chefen kom från byhålan Väse ca tjugo kilometer från Kristinehamn och har gått till historien som en av vårt lands mest inflytelserika tänkare under närmare ett kvarts århundrade. Herman Lundborg (1868-1943) var hans namn, den germanska urtypen hans ideal och pliktmedvetenheten hans signum. I hela sitt liv uppfattade han rasbiologin som en vetenskapernas okrönte drottning – ja, som en gudasänd legering av skolmedicin, fysiologi, ärftlighetsforskning, antropologi och statistik etc, etc (samt i nödfall kanske rent av en gnutta frenologi...).

Lundborg var givetvis en charlatan och hans vetenskapliga anspråk befängda.

Text påpekade han i **Svensk raskunskap** (1927) att svenska män i gruppen ‘allmän tjänst och fria yrken’ ”har en genomsnittlig kroppslängd på 173,6 cm, medan ‘de industrianställdas’ snitt är föga imponerande 172,0 cm”. Slutsatsen var därmed given: ”Dessa skillnader i längd kunna säkerligen ej endast förklaras genom de sociala gruppernas olika levnadsförhållanden (hygien, näring o. dyl.) utan måste också bero på gruppernas rassammansättning.” Även på andra vitala områden hade våra proletärer enligt HL goda skäl att begrunda sina tillkortakommanden: ”I de högre samhällslagren är andelen brunögda lägst, nämligen 4,2%, därefter kommer mellanlagret med 4,9%, och störst är det relativa antalet brunögda i de lägsta samhällslagren, hela 5,3%.”

Att de beslöjat mörkögda ansågs ha sämre rasegenskaper säger väl sig självt.

Mer än allt annat fruktade Herman L att Sveriges befolkning till följd av kortsynt rasblandning skulle degenerera, och att vi någon gång i tidernas skymning skulle närma oss apstadiet. Men i likhet med Nilsson-Ehle visste Lundborg att räddningen fanns i söder:

”Det tyska folket har först av alla uppmärksammat de överhängande faror som hotar kulturen med undergång och omvälvningar, och det har tjänligt nog visat sig fullt i stånd att sluta upp kring sina inom rashygienien väl orienterade ledare.” (1934)

I dag känner alla till att vare sig rasbiologin eller (den mer praktiskt inriktade) rashygienien har något med beprövad, vetenskaplig forskning att göra. Med en obetydlig förenkling kan vi säga att den moderna genetiken förhåller sig till våra förfäders rasbiologi på samma sätt som kemin förhåller sig till alkemin eller astronomin till astrologin. Nej, de himlastjärnor som glimmar är sannerligen inte alltid guldstjärnor.

☒☒☒ Den man som ofta tilldelas epitetet ”genetikens fader” kan inte på något sätt lastas för de halsbrytande klavertramp som skildrats ovan. Pionjären ifråga lystrade (och han

behärskade verkligen konsten att lystra) till namnet Johann Mendel och kom från eländiga omständigheter i vad som i ett senare skede blev dubbelmonarkin Österrike/Ungern. I den av Vår Herre och av alla människor förgätta lilla byn Heinzendorf slog han upp ögonen en sommardag 1822.

Under skolåren levde studiosus JM ofta på svältgränsen och genomled flera sjukdomsperioder med diffusa och svårtolkade symptom. Fattigdomen var en ständig källa till oro. Unge Mendel fann emellertid okonventionella vägar till en tryggad framtid: vid 21 års ålder sökte han sig till klostret i Brunn (sedermera Brno) och blev augustiner munk. Hans motiv är inte kända i detalj, men de tycks ha varit intellektuella och ekonomiska snarare än religiösa. Som ordensbroder på heltid fick han nämligen fri tillgång till avancerad utbildning, bl a vid universitetet i Wien, och i praktiken kom han att arbeta som gymnasielärare i naturvetenskapliga discipliner under stora delar av sitt liv – fö mycket omtyckt i det värvet. Tilltalsnamnet Johann bytte han mot Gregor men förblev hela tiden densamme: återhållsam, karaktärsfast (låt vara med åren ganska så fet), insiktsfull, politiskt frisinnad och mer tilltalad av det som är *rätt* än det som är *möjligt*.

Man föreställer sig gärna, att fader Mendel vände sitt anlete inåt och tog avstånd från den yttre världen genom att bli munk. I realiteten var det precis tvärtom. Tack vare klosterlivet fick han grepp om de intellektuella verktygen och möjlighet att odla sina intressen och fr a sina ärter.

Ja, som bekant var det i klosterträdgårdens ärtsängar han utförde sina framsynta korsningsdåd. I hela sju års tid (1856-63) experimenterade han nära nog dagligen och gjorde uppemot 12 000 skilda försök. Tre egenskaper stod i centrum för hans odelade intresse: ärternas färg (gula eller gröna), apparition (släta eller skrynkliga) och utsträckning i höjdlängd (långa eller korta plantor).

Den fridsamme Gregor gick systematiskt till väga och drog nytta av sitt kunskapsregister, som imponerade mer genom sin bredd och mångsidighet än genom sitt djup. Avgörande var att han isolerade de olika ärtkvaliteterna och studerade dem en i taget i upprepade försöksserier. På så sätt lyckades han bevisa, stick i stäv mot vad man dessförinnan trott, att de olika egenskaperna *inte* blandades eller 'späddes ut': korsades långa plantor med korta, så fick man inte plantor av medellängd, och parades skrynkliga ärtväxter med släta, så blev kommande generation varken halvt fårad eller halvslät. Nej, än en gång fick man alltigenom skrynkliga eller helt släta ärter.

Experimenten var epokgörande, och 1866 offentliggjorde Mendel sina upptäckter i en virtuost skriven redogörelse. Besynnerligt nog uteblev gensvaret från alla vetenskapliga akademier och även från alla andra håll. Tystnaden var kompakt och förblev länge så. Först år 1900, sexton år efter pionjärens bortgång, (åter)upptäckte inte mindre än tre forskare oberoende av varann den gulnade klosterskriften från ärtsängarna i Brunn, och fader Gregor blev med ens "den moderna genetikens vägröjare".

Mendel dog jämförelsevis obemärkt. På sitt livs middagshöjd valdes han till abbot vid klostret och fick lägga sina rara ärter på hyllan; tiden ville inte längre räcka till. I stället slog han sig på biförädling och meteorologi och gjorde åtskilligt för att mota bort de politiska ovädersmolnen i trakten. Med 1848 års revolutionärer kände han nära samhörighet.

Att Mendel inte fick några arvtagare i vare sig det ena eller andra avseendet är onekligen en av historiens många ironier.

☒☒☒ Det var sannerligen inte enbart de ovannämnda kärnsvenskarna, som gjorde bort sig i förädlingsbranschen genom att rota omkring bland soptunnorna på genetikens bakgårdar.

Text härjade en viss Karl August Wittfogel i *Das Reich* på 1920- och 30-talen. Tidigt blev han uppburden teoretiker i vad som kallades Tysklands Kommunistiska Parti, TKP, och motsvarade förtroendet genom att lansera ... ett äkta marxistiskt rasbegrepp! Inte oväntat påpekade han att marxister, till skillnad från borgare, tacklade alla slags rasfrågor med överlägsen materialistisk och dialektisk skicklighet.

Karl A. Wittfogel fick tillbringa ett par månader i rikskanslerns fängelsehålor men emigrerade sedan till USA, där han blev skriftlärare professor i kinesisk historia, svuren antikommunist och ett av senator Joseph McCarthys mest anlitade sanningsvittnen. Brev från de forna vännerna hemma i Den gamla världen lämnade han obesvarade. Wittfogels är definitivt ett livsöde, som inte undgår att fascinera.

Också i Sovjetunionen häckade en galen knäppgök, som emellertid fick långt större betydelse än den till Staterna utflyttade: Trofim Lysenko (1898-1976). Denne TL gjorde karriär inte bara som vetenskaplig kvacksalvare utan än mer som önsketänkare. Enkelt uttryckt trodde Lysenko att (även och inte minst) *förvärvade egenskaper* kunde ärvas, och med den uppfattningen vann han Dzjugasjvili/Stalins odelade tillit. I det sovjetiska 30-talsriket, liksom något senare i Maos republikanska Kina, skulle nämligen en "ny människa" skapas, en ny och fräa bättre människa, och givet den målsättningen var Lysenkos huvudtes manna från himlen.

Följaktligen klassades "lysenkoismen" som ren och oblandad 'proletär vetenskap' med påföljd att landets mer seriösa genetiker avskedades, likviderades eller hamnade i Sibirien. Att Gregor Mendel stämplades som 'borgerlig' ingick självfallet i helhetsmönstret.

Men den stillsamme munken ifrån Heinzendorf var allt annat än borgerlig. Strängt taget följde han bara det goda råd som ges på slutraderna i Voltaires gamla klassiker (**Candide**) genom att "odla sin trädgård". Ja, gula som gröna ärter i sin vackra klosterträdgård.

Mats Parner